

Het gebruik van rationele keuzereconstructies bij de effectevaluatie van interventies

Chris Baerveldt¹

Sinds de jaren zeventig zijn sociaal wetenschappelijke theorieën gemeengoed geworden als inspiratiebron voor activiteiten die gedragsverandering beogen (interventies). Bij uiteenlopende interventies zoals maatregelen ter preventie van kleine criminaliteit, de hulpverlening aan jongeren, de activering van vakbondsleden, AIDS-voorlichting en werkgelegenheidsprojecten, wordt gebruik gemaakt van de inzichten van een of meerdere sociaal wetenschappelijke theorieën. Er zou daarom verondersteld kunnen worden dat die theorieën bij de evaluatie van deze interventies een grote rol zouden spelen. In de praktijk blijkt die rol meestal beperkt te zijn tot enige zinsneden in de onderzoeksopzet of de inleiding van het eindverslag. Dat is vreemd, gezien de mogelijke voordelen van het gebruik van sociaal wetenschappelijke theorieën bij effectevaluaties. Voor theoretici is interessant dat de resultaten van de evaluatie betekenis kunnen hebben voor de achterliggende theorie. Voor de praktijkmensen is interessant dat de resultaten goed te interpreteren zijn. Ze zeggen immers iets over de achter de interventie schuilgaande theorieën en daarmee ook over de zinvolheid van de op die theorieën gebaseerde activiteiten. Toch lijken veel onderzoekers en praktijkmensen hun theoretische achtergrond niet graag te etaleren.

Waarom is de rol van sociaal wetenschappelijke theorieën bij effectevaluaties zo vaak beperkt? Een van de oorzaken kan zijn dat interventies in projecten vaak wel geïnspireerd zijn door sociale theorieën maar over het algemeen geen theorie 'vertegenwoordigen'. Idealiter zou de situatie zo moeten zijn dat interventie A gebaseerd is op theorie 1 en interventie B op theorie 2. In deze situatie levert een gedegen effectevaluatie² vergelijkende uitspraken op over de empirische waarde van de beide theorieën. De praktijk is echter meestal anders. Praktijkmensen zijn, al of niet terecht, nogal eens geneigd om te eten van twee (of meer) walletjes: ze combineren in de interventies de inzichten en voorspellingen van verschillende theorieën. Theorievergelijking lijkt daarom meestal niet goed mogelijk. Bovendien worden in de praktijk vaak ruwe vormen van theorieën gebruikt en worden essentiële elementen en nuanceringen nogal eens weggelaten. Het gevolg is dat de effectevaluaties meestal weinig theoretisch rendement hebben.

Een extra complicatie is dat projecten binnen een programma vaak onderling verschillen naar de reikwijdte van hun activiteiten. Dat maakt een vergelijkende toetsing van theorieën gecompliceerd en schijnbaar onmogelijk. Projecten kunnen zich richten op verschillende typen actoren, op verschillende varianten van het te veranderen gedrag en op verschillende kaders en omstandigheden voor dat gedrag. Project A kan er bijvoorbeeld op gericht zijn de kleine criminaliteit van jongeren van een jeugdsoos te verminderen terwijl project B gericht is op het bestrijden van winkeldiefstal door onbekende potentiële daders in een winkelcentrum. Over het algemeen verschilt

de gebruikswaarde van sociale theorieën sterk met de reikwijdte van de projecten. Voor de interventies binnen project A lijkt een sociale bindings-theorie geschikt, voor de interventies binnen project B kan beter gezocht worden bij gelegenheidstheorieën. Ook als beide projecten goed corresponderen met die theorieën, lijkt het vergelijken van de resultaten van effectevaluaties hier weinig zin te hebben. Immers, de theorieën lijken in dit geval niet vergelijkbaar omdat hun theoretisch bereik verschilt.

Ondanks de hier aangeduide problemen is het mogelijk om in effectevaluaties van interventies expliciet en systematisch gebruik te maken van sociale theorieën, ook daar waar deze interventies niet theoretisch zuiver zijn en waar de reikwijdte van de interventies kan verschillen. Dat kan door een methode die is opgebouwd uit de volgende vier stappen:

Stap 1. Voor alle van toepassing zijnde theorieën wordt gezocht naar de kernuitspraken over het individueel handelen, de zogenaamde individuele handelingstheorieën. Deze worden gereconstrueerd als rationele keuzetheorieën met nutsfuncties. Elke nutsfunctie heeft gespecificeerde keuzetermen en reikwijdte.

Stap 2. Er wordt een vergelijking geformuleerd die het kleinste gemene veelvoud (kgv) is van alle nutsfuncties. Deze kgv-vergelijking omvat alle relevante keuzetermen en reikwijdten. Elke gereconstrueerde handelingstheorie scoort slechts op een deel van deze keuzetermen en de reikwijdte-dimensies. Deze scores vormen het 'profiel' van die handelingstheorie.

Stap 3. De te evalueren interventies worden beschreven als pogingen om de kgv-vergelijking te beïnvloeden. Interventies zullen over het algemeen slechts een deel van de keuzetermen van deze vergelijking beïnvloeden en vaak ook een beperkt bereik hebben. De scores op reikwijdte en keuzetermen vormen het profiel van de interventies.

Stap 4. Interventies en handelingstheorieën hebben nu profielen van eenzelfde 'format' en zijn daarom vergelijkbaar. De effectiviteit van de interventies wordt door middel van vergelijkend cases onderzoek systematisch vergeleken met de profielen van die interventies en de profielen van de relevante theorieën.

Deze methode zal ik verder aanduiden als de kgv-methode. Een voorloper van deze methode is gebruikt voor een evaluatie van de effectiviteit van activering in de nederlandse vredesbeweging (Baerveldt, 1985). De methode heeft ook een grote rol gespeeld bij een op het WODC uitgevoerde meta-evaluatie van de effecten van preventieprojecten van kleine criminaliteit (Polder en Van Vlaardingen, 1992). Zij is bruikbaar voor de evaluatie van vele vormen van interventies zoals de in de aanhef genoemde hulpverlening aan jongeren, de activering van vakbondsleden, AIDS-preventie en werkgelegenheidsprojecten. In dit artikel zal de kgv-methode verder worden geïllustreerd met behulp van de toepassing 'criminaliteitspreventie'.

De kgv-methode in vier stappen

Stap 1: de reconstructie van relevante handelingstheorieën

De eerste stap van de kgv-methode bestaat uit de reconstructie van de kernuitspraken over individueel handelen van alle relevante theorieën tot gespecificeerde rationele keuzetheorieën. Sociale theorieën maken, expliciet of impliciet, gebruik van vaak simpele veronderstellingen over het gedrag van individuen. In deze uitwerking is het te verklaren gedrag, het al of niet (meer of minder) plegen van delicten. De reconstructie van deze handelingstheorieën houdt in dat ze worden 'vertaald' in uitspraken over criteria die die individuen hanteren in een keuzeproces. Bij deze vertaling is de centrale vraag wat volgens de handelingstheorie voor de keuzen van mensen voor een bepaald soort gedrag (hier: het al of niet plegen van delicten) relevant is (bijvoorbeeld: sociale binding aan relevante anderen). Datgene wat volgens zo'n theorie het plegen van delicten waarschijnlijker maakt (bijvoorbeeld minder sociale binding) wordt opgevat als opbrengsten of baten. Omgekeerd worden elementen die dit minder waarschijnlijk maken opgevat als kosten of lasten. Baten en lasten vormen tezamen de keuzetermen van de gereconstrueerde handelingstheorie.

Voor elke handelingstheorie kan nu een nutsfunctie u worden gedefinieerd van de vorm van de volgende vergelijking:

$$(I) u(X) = f(u_1(X), u_2(X), \dots, u_n(X))$$

waarbij X staat voor het plegen van delicten en de $u_i(r)$, $i = 1, \dots, n$ zijn de keuzetermen. De functie f is stijgend in de baten en dalend in de kosten van de vergelijking. Volgens het principe van de rationele keuze wordt gekozen voor een (bepaalde vorm van) crimineel gedrag of het plegen van een (bepaald) delict wanneer de nutsfunctie daarvan groter is dan van de alternatieven. Verschillen in reikwijdte tussen theorieën vallen te noteren door de nutsfunctie te schrijven in de volgende vorm:

$$(II) u(X_{p,d,s}) = f(u_1(X_{p,d,s}), u_2(X_{p,d,s}), \dots, u_n(X_{p,d,s}))$$

Daarbij staat p voor personen en s voor situaties. De index d staat voor (soorten) delicten en hun gedragsalternatieven. Gedragsalternatieven zijn bijvoorbeeld andere delicten of vormen van crimineel gedrag maar ook niet-criminele daden en niet-crimineel gedrag. Verschillen in reikwijdte tussen handelingstheorieën kunnen nu formeel onderscheiden worden naar de mate waarin ze differentiëren naar personen, situaties en delicten. Handelingstheorieën die onderscheid maken naar (soorten) personen (potentiële daders) noemen we daderspecifiek. Voor handelingstheorieën die niet daderspecifiek zijn, ofwel handelingstheorieën die geen onderscheid maken tussen (soorten) personen, is u constant over p . Handelingstheorieën die onderscheid maken naar (soorten) delicten respectievelijk situaties noemen we delictspecifiek respectievelijk situatiespecifiek. Voor handelingstheorieën die niet delictspecifiek zijn, ofwel handelingstheorieën die geen

onderscheid maken tussen (soorten) delicten, is u constant over d. Voor handelingstheorieën die niet situatiespecifiek zijn, ofwel handelingstheorieën die geen onderscheid maken tussen (soorten) situaties, is u constant over s.

De handelingstheorieën worden gecategoriseerd naar (1) de mate waarin ze specifiek zijn naar personen, delicten en situaties en (2) de inhoud van hun keuzetermen. De uitkomst van deze categorisering zullen we verder aanduiden als het profiel van de handelingstheorie.

Er zijn minstens vier verschillende criminologische scholen met daarbij behorende theorieën, afsplitsingen, varianten en compromissen die inspiratie kunnen bieden voor criminaliteitspreventie. Hieronder volgt een globaal overzicht van deze theoretische richtingen. De beschrijving zal summier blijven omdat Bruinsma daar in dit zelfde nummer van het Tijdschrift voor Criminologie al voldoende aandacht aan besteedt. Bij elke theorie worden de handelingstheorieën, de kernuitspraken over het gedrag van individuen, gereconstrueerd.³ Dat betekent dat steeds wordt gezocht naar de relevante keuzetermen en de door de theorie veronderstelde invloeden op die keuzetermen. Daarnaast wordt ook de reikwijdte van de theorie geschetst. Het gaat hier met name om de vraag welk gedrag van wie en in welke omstandigheden wordt verklaard.

De sociale bindingstheorie

De sociale bindingstheorie (Hirschi, 1972, Junger-Tas, 1981, 1985, Junger, 1990) verklaart crimineel gedrag door de afwezigheid van sociale bindingen met significante anderen. Naarmate personen minder gebonden zijn, plegen ze vaker en meer delicten.⁴ Hirschi formuleert vier criteria voor een effectieve sociale binding van individuen: (1) individuen onderschrijven traditionele normen en waarden (beliefs), (2) ze zetten zich in voor / investeren in (commitment) school of werk, (3) ze hebben hechte banden met significante personen (attachment) en (4) ze functioneren goed in traditioneel conformerende sociale subsystemen (involvement). Aangezien het gaat om vier criteria voor hetzelfde verschijnsel (sociale binding), ligt het voor de hand om de vier criteria als onderling samenhangend te zien. Hirschi verwacht dat een positievere inzet op school samenhangt met het meer onderschrijven van traditionele waarden en normen, beter functioneren op school en de mate waarin er banden zijn met significante personen.

De reikwijdte van de sociale bindingstheorie is betrekkelijk eenvoudig te duiden. De theorie maakt geen theoretisch onderscheid naar type criminaliteit of de omstandigheden waarin delicten worden gepleegd.⁵ Criminaliteit wordt gezien als een vorm van gedrag. De theorie doet wel uitspraken over verschillen in criminaliteit tussen verschillende groepen actoren (individen, potentiële daders), maar geen uitspraken over verschillen tussen soorten acties (delictstypen) of situaties. Met andere woorden: sociale controle theorieën zijn wel actorspecifiek maar niet actie- of situatiespecifiek.

Hoe staat het met de relevante keuzetermen? Volgens Hirschi en Junger-Tas spelen mogelijke opbrengsten van criminaliteit geen rol van betekenis. De

voorwaardelijke bindingstheorie van Baerveldt (1990), een variant op de bindingstheorieën die zijn wortels buiten de criminologie heeft, stelt dat er slechts één type opbrengsten van belang is: verhoging van sociale status binnen het eigen persoonlijk netwerk. Volgens Hirschi zijn baten meestal wel aanwezig maar als een soort constante: ze verklaren ze niet waarom mensen er al of niet van afzien om delicten te plegen. Verklarend element zijn alleen de kosten van delicten. Aan de kostenkant is een hoofdmotief duidelijk aan te wijzen: criminaliteit wordt voorkomen door de angst voor sancties door significante anderen, met name in de vorm van afkeuring en verlies van sociale status. Vertaald naar een rationele keuzebenadering zien mensen er volgens de sociale controle theorie bij voldoende sterke sociale bindingen van af om delicten te plegen omdat de verwachte sociale kosten (afkeuring, verlies aan status) te hoog zijn. Andere kosten van crimineel gedrag zijn over het algemeen niet van belang. Er is voor het plegen van delicten meestal weinig of geen specifieke kennis nodig zodat investeringen in kennis ook geen rol spelen. Ook de kans op sancties door de overheid is meestal te klein de afwezigheid van crimineel gedrag te kunnen verklaren. De rol van de interne moraal (beliefs) is veel minder belangrijk dan de formulering van Hirschi op het eerste gezicht doet vermoeden. Volgens Hirschi onderschrijven alle mensen eigenlijk wel het uitgangspunt dat crimineel gedrag niet mag. Dat suggereert dat de rol van 'beliefs' in de verklaring van crimineel gedrag feitelijk een passieve constante is.

Subculturele theorieën

Een tweede categorie criminologische theorieën wordt gevormd door de subculturele verklaringen van criminaliteit. Kenmerkend voor subculturele theorieën is de veronderstelling dat definities van wenselijk gedrag binnen subculturen kunnen afwijken van de definities van de dominante cultuur. Ook kunnen verschillen optreden tussen subculturen. Crimineel gedrag is door dergelijke verschillen in definities een resultante van de interacties tussen subcultuur en dominante cultuur en tussen subculturen onderling. Vorm en inhoud van die interacties worden uiteenlopend geïnterpreteerd door de verschillende scholen binnen deze benadering.⁶ De keuzetermen kunnen dan ook sterk uiteenlopen. Hier zullen twee theorieën worden behandeld, de differentiële associatie theorie en de stress/strain theorieën.⁷ De reikwijdte van subculturele theorieën is dezelfde als die van bindings-theorieën. Ze zijn niet delict- of situatiespecifiek: ze maken over het algemeen geen theoretisch onderscheid naar type delict of pleegsituatie. Het primaire onderscheid is naar de positie van personen in sociale netwerken. Subculturele theorieën zijn wel actorspecifiek.⁸

Centraal argument van de differentiële associatie theorie is dat crimineel gedrag wordt geleerd via contacten (associaties) met significante anderen. Leren moet dan wel ruim worden opgevat: het gaat niet om het imiteren van gedrag, maar om het aanleren van relevante technieken en het verinnerlijken van het complete ideologische pakket (normen, attitudes, rationalisaties) dat voor crimineel gedrag nodig is. Van belang is of de personen waarmee contacten zijn positieve dan wel negatieve definities van crimineel gedrag

hanteren. Naarmate de balans meer overhelt naar positieve definities is de kans groter dat iemand crimineel gedrag zal vertonen. Contacten met positieve definities zijn in principe van eenzelfde orde als contacten met negatieve definities: ze verschillen wel van inhoud maar niet van vorm. Niet alle contacten wegen overigens even zwaar: ze kunnen ondermeer verschillen naar frequentie, duur en intensiteit. Het verklarend zwaartepunt ligt bij de kosten, met name de kosten van het leren van crimineel gedrag. Er is inspanning voor nodig om delicten te kunnen plegen. De dader moet zich nogal wat eigen maken: de kennis van omstandigheden en technieken en ideologische positieve definities. Volgens de theorie is beslissend of bestaande contacten die kennis opleveren en zo ja hoe intensief die contacten zijn. Dat is dus een kwestie van economie: wie de goede contacten heeft, heeft ook weinig kosten bij het leren omdat de kennis eenvoudig beschikbaar is. Andere kosten zijn in deze leertheorie niet relevant. De differentiële associatie theorie bevat weinig uitspraken over de baten. Binnen de theorie speelt het stoffelijk gewin of 'bevrediging' geen rol. De enige opbrengsten die misschien in de zijlijn een rol zouden kunnen spelen, zijn sociale beloningen.

Stress- en strain theorieën zoeken de verklaring voor criminaliteit in de mate van beperktheid van de keuzemogelijkheden die individuen hebben. Mensen die om wat voor redenen dan ook geen alternatief hebben voor crimineel gedrag om hun centrale behoeften te bevredigen, zullen eerder tot dat crimineel gedrag overgaan. Alternatieven voor crimineel gedrag kunnen onder meer worden beperkt door armoede, werkloosheid, psychosociale problemen en algemene onmacht om het eigen leven te beïnvloeden. Volgens Merton hebben mensen uit lagere sociale milieus minder (vaak) belonende alternatieven voor crimineel gedrag en zullen ze daarom (vaker) delicten plegen. Het centrale argument van stress- en strain theorieën, het gebrek aan alternatieven, is een schaarste-argument: mensen kiezen voor crimineel gedrag omdat alternatief gedrag te weinig oplevert. Het verklarend zwaartepunt ligt daarom bij de opbrengsten van crimineel gedrag: volgens Merton met name grofstoffelijke opbrengsten zoals geld, goederen, woongenot. Deze baten zijn bij bepaalde categorieën mensen groter voor delinquent gedrag dan voor niet delinquent gedrag. In de stress- en strain benadering spelen andere baten, zoals sociale status, en kosten, zoals investeringen en sancties, verder een ondergeschikte rol.

Gelegenheidstheorieën

Gelegenheidstheorieën zijn criminologische theorieën die delicten verklaren uit kenmerken van de situatie waarin ze worden gepleegd. Het centrale motto is 'De gelegenheid schept de daad'. Er bestaan verschillende aspecten die als relevant voor 'de gelegenheid' worden gezien. Hetzelfde geldt voor de verwachte preventieve effecten van maatregelen.⁹ Soms staat de waarde van het object centraal en wordt criminaliteit gekoppeld aan de baten van criminaliteit. In het grootwinkelbedrijf zien we bijvoorbeeld vaak alarm-schijven die, als ze niet door personeel worden verwijderd, onuitwisbare vlekken opleveren op de gestolen kleding. Het direct verwijderen van graffiti

wordt geacht de bevrediging van de kunstenaars¹⁰ te verminderen. Soms gaat het om theorieën en preventiepraktijken die verwijzen naar de kosten van delicten. Betere sloten worden geacht in de meeste gevallen de inspanning, arbeidstijd, technische kennis en de kosten van hulpmiddelen die voor inbraak en fietsdiefstal nodig zijn. Verlichting, alarminstallaties, surveillance en andere vormen van toezicht vergroten de kans op arrestatie en daaropvolgende sancties.

In gelegenheidstheorieën wordt in principe alleen onderscheid gemaakt naar situaties en (vaak) naar soorten delicten. Tegenover de pretentie om criminaliteit te voorspellen uit de situatie, wordt het onderscheid tussen personen over het algemeen van ondergeschikt belang geacht.¹¹ Dat betekent dat gelegenheidstheorieën situatiespecifiek zijn, meestal ook delictspecifiek maar over het algemeen niet actorspecifiek.

De verschillende varianten gelegenheidstheorieën verwijzen in hun verklaring naar diverse (combinaties) van keuzetermen en zijn daar ook goed op te onderscheiden. De keuzetermen omvatten (a) verlaging van de stoffelijke opbrengst (met name geldswaarde), (b) activiteiten die voor de technische uitvoering van de daad nodig zijn (bijvoorbeeld: arbeidstijd, gebruik van technieken), (c) de kans op betrapping en daar aan verbonden sancties, (d) de omvang van die sancties (boetes, detentie, sociale sancties).

Hier worden drie varianten behandeld die verder worden aangeduid met de trefwoorden 'target hardening', 'functioneel toezicht' en 'techno-preventie'. Binnen de target hardening benadering worden delictspecifieke en situatiespecifieke effecten verwacht. Het theoretisch uitgangspunt is dat reductie van mogelijke opbrengsten van crimineel gedrag leidt tot vermindering van dat gedrag. Een toepassing is de vervanging van geldlades in telefoonscellen door automaten die op magnetische kaarten werken. In de functioneel toezicht benadering is het centrale argument dat functioneel toezicht de door de (potentiële) dader verwachte sanctie vergroot. Die verwachting is groter als de kans op betrapping groter is. In principe doet, afgezien van de zwaarte, de aard van de sancties er niet zo veel toe.¹² Het gaat hier om een benadering die wel situatiespecifiek is, maar niet noodzakelijkerwijs delictspecifiek: een toezichtsfunctionaris kan tegelijkertijd vele soorten delicten voorkomen. Bij techno-preventie gaat het om de effecten van het moeilijker maken van het uitvoeren van specifieke delicten zoals inbraak of winkeldiefstal. Voorstanders verwachten bijvoorbeeld een vermindering van inbraak bij beter hangen en sluitwerk. Deze benadering is situatiespecifiek omdat ze aan plaats gebonden is (bijvoorbeeld woonhuizen).

Stap 2: het formuleren van een kgv-vergelijking

De reconstructie van de handelingsstheorieën van de vier relevante theorieën leent zich voor een vergelijking van die theorieën op reikwijdte en op alle tot nu toe genoemde keuzetermen. Daartoe wordt de kgv-vergelijking geconstrueerd. Onder de kgv-vergelijking wordt hier verstaan de vergelijking van een nutsfunctie U van de volgende vorm:

$$(III) U(X_{p,d,s}) = F(U_1(X_{p,d,s}), U_2(X_{p,d,s}), \dots, U_n(X_{p,d,s}))$$

Daarbij staat p staan personen, d voor (soorten) delicten en hun alternatieven en s voor situaties. De $U_i(X)$, $i = 1, \dots, n$ alle keuzetermen die relevant zijn voor de gereconstrueerde handelingstheorieën. De verzameling $V = \{U_i | i = 1, \dots, n\}$ van al deze keuzetermen omvat een soort 'kleinste gemene veelvoud' van de keuzetermen en wordt hier verder aangeduid als de kgv-verzameling. F is een functie die stijgend is in de baten en dalend in de kosten van de kgv-vergelijking.

De vorm van de kgv-vergelijking kan snel tot misverstanden leiden en een waarschuwing is daarom op zijn plaats. De vorm van deze kgv-vergelijking suggereert namelijk dat het mogelijk is om criminaliteit maximaal te voorspellen als alle keuzetermen in de vergelijking bekend zijn. Een dergelijke voorspelling zou echter theoretisch gezien weinig waarde hebben, de informatiewaarde van de kgv-vergelijking benadert die van de uitspraak 'Het kan vriezen of dooien'.¹³ Zij is dan ook niet bedoeld voor voorspellingen en heeft hier geen enkele theoretisch inhoudelijke pretentie. Het enige nut van haar bestaan is dat ze het mogelijk maakt om aard en effecten van interventies zodanig met elkaar te kunnen vergelijken dat we tevens iets over de criminologische theorieën kunnen zeggen.

Welke keuzetermen vormen de kgv-verzameling? Drie soorten baten zijn in het voorafgaande genoemd. Er zijn er stoffelijke opbrengsten die in gebruikswaarde of geldswaarde kunnen worden uitgedrukt. Deze treffen we aan bij de stress/strain theorie en bij diverse gelegenheidstheorieën. Daarnaast wordt arbeidsbevrediging genoemd, met name bij gelegenheidstheorieën over vandalisme. Tenslotte zijn sociale opbrengsten genoemd zoals status en warmte. Deze treffen we niet aan bij de sociale controle theorie maar wel bij de voorwaardelijke bindingstheorie. Er zijn aanzienlijk meer soorten kosten genoemd dan baten. De kosten van afkeuring door significante anderen (ouders, school, vrienden) en verlies van sociale status worden genoemd in sociale bindingstheorieën. De kosten van het leren van technieken en de juiste houding staan centraal in de differentiële associatie theorie. Gelegenheidstheorieën noemen daarnaast uiteenlopende kosten als lichamelijke inspanning, stress, tijd, en financiële investeringen in hulpmiddelen en organisatie. We treffen daar ook verwachte sancties door de overheid zoals boetes, detentie en dwangarbeid (alternatieve straffen) als keuzetermen aan. Bij de sociale bindingstheorie zien we ook nog morele kosten, hoewel onduidelijk blijft welke rol deze vervullen.

Reductie van het aantal keuzetermen

De grote diversiteit aan mogelijke kosten en baten levert praktische problemen op. Naarmate er meer keuzetermen in de kgv-verzameling worden opgenomen, moeten interventies op meer dimensies worden geëvalueerd. Ook het theoretisch overzicht neemt af naarmate meer keuzetermen een rol spelen in de theoretische vergelijking. Bovendien suggereert de inhoud van de genoemde keuzetermen dat vereenvoudiging mogelijk is. Om deze redenen is het aantal keuzetermen in de op het WODC uitgevoerde meta-eva-

luatie van preventieprojecten teruggebracht tot vijf algemenere keuzetermen: (alle soorten) baten, inspanning, sanctie, sanctiekans en moraal (morele kosten).¹⁴ Deze reductie is gebaseerd op de praktische werkbaarheid, uitgaande van de aard en de kwaliteit van het aanwezige materiaal (evaluatieverslagen). Ze houdt echter iets willekeurigs: er zou ook een andere herformulering mogelijk zijn.

In dit artikel wordt de kgv-methode geïllustreerd door een herschikking van keuzetermen die geïnspireerd is door het werk van James Coleman (1990). Het belangrijkste criterium wordt gevormd door de vraag of de baten en kosten wel of niet door anderen verleend worden. Sommige baten kunnen slechts verkregen worden door anderen. Het gaat hier om sociale waardering, sociale status en aandacht. Zonder interactie met significante anderen zijn deze baten feitelijk niet mogelijk. Zij zullen hier verder sociale baten worden genoemd. De baten die niet via anderen worden verkregen, zijn baten die rechtstreeks uit het plegen van de delicten (de produktie) voortkomen. Het gaat hier bijvoorbeeld om gelds- en gebruikswaarde van gestolen goederen, om arbeidsbevrediging en ontspanning. Deze baten zullen produktiebaten worden genoemd. Bij de kosten is een soortgelijke indeling mogelijk. Sommige kosten zijn alleen mogelijk door interacties met anderen. Dat is het geval met sociale kosten als afkeuring door anderen, verlies van sociale status en verwachte sancties door de overheid. Er zijn ook kosten die daar niets mee te maken hebben, zoals lichamelijke inspanning, stress, het verkrijgen van kennis en kunde voor het plegen van delicten en schuldgevoelens¹⁵. Deze zijn alle het rechtstreekse resultaat van het plegen van delicten en worden daarom produktiekosten genoemd. De nieuwe kgv-verzameling wordt daarmee een verzameling van twee soorten baten en twee soorten kosten. De verschillen binnen deze nieuwe categorieën kosten en baten worden verder genegeerd. Een overzicht wordt gegeven in figuur 1.

Figuur 1. Herschikking van keuzetermen

nieuwe keuzeterm	oorspronkelijke keuzetermen
sociale baten	sociale waardering, sociale status, aandacht
produktiebaten	geldswaarde, gebruikswaarde, arbeidsbevrediging, ontspanning
sociale kosten	afkeuring, verlies van sociale status, verwachte sancties door de overheid
produktiekosten	lichamelijke inspanningen, stress, (verkrijgen van) kennis en kunde, ideologie (neutralisering), schuldgevoelens

Elke handelingstheorie kan nu 'gescoord' worden naar de drie dimensies van hun reikwijdte (personen, delicten, situaties) en de vier keuzetermen. De zeven scores vormen tezamen het profiel van de theorie. Hoe zien die profielen er uit? De sociale controletheorie beperkt zich tot sociale kosten. Eventueel kunnen produktiekosten in de zin van morele kosten worden toegevoegd. De voorwaardelijke bindingstheorie gaat zowel van sociale kosten als van sociale baten uit en negeert produktiebaten en produktiekosten. De differentiële associatie theorie beperkt zich tot de produktiekosten (kennis). Al deze theorieën zijn gespecificeerd naar actoren en niet naar delicten en situaties. De gelegenheidstheorieën zijn gespecificeerd naar

situaties, maar hoeven niet altijd gespecificeerd naar delicten te zijn. Waar de nadruk wordt gelegd op 'target hardening', bijvoorbeeld ter voorkoming van vandalisme, is er specificatie naar delicten en is er sprake van verlaging van de produktiebaten. De varianten die de nadruk leggen op algemeen toezicht hoeven echter niet gespecificeerd te worden naar delicten. Hier gaat het om sociale kosten (bijvoorbeeld bij controle door buurtbewoners) en produktiekosten. De variant die de nadruk legt op technopreventie (betere sloten) is echter weer wel delictspecifiek en beperkt zich tot de produktiekosten. Een overzicht van de profielen wordt gegeven in figuur 2.

Figuur 2. Het profiel van enkele criminologische theorieën: reikwijdte en keuzetermen

theorie	reikwijdte/specificatie			baten		kosten		
	persoon	delict	situatie	sociaal	produkt	sociaal	produkt	
sociale binding	*					*	(*)	
voorwaardelijke binding	*			*		*		
differentiële associatie	*							*
stress/strain	*				*			
gelegenheid, target		*	*		*			
gelegenheid, toezicht		(*)	*			*		*
gelegenheid, techno		*	*					*

Stap 3: de reconstructie van interventies

De kgv-verzameling van keuzetermen is nu zodanig dat ze gebruikt kan worden voor een theoretische beschrijving van preventiemaatregelen. Deze interventies worden qua reikwijdte en qua keuzetermen op dezelfde wijze gecategoriseerd als de handlingstheorieën van criminologische theorieën. Dat levert ook voor de interventies een profiel op. Het profiel van een interventie wordt verkregen door de volgende vragen te beantwoorden:

1. Wat is de reikwijdte van de interventie? Het gaat hier om het al of niet aanwezig zijn van specificaties naar personen, delicten en situaties.
2. Welke keuzetermen worden door de interventie beïnvloed en in welke richting? Het gaat hier om sociale baten, produktiebaten, sociale kosten en produktiekosten.

Deze vragen lijken slechts te beantwoorden als er redelijk betrouwbare gegevens zijn over de invloed van de interventie op alle keuzetermen van de kgv-verzameling op alle individuen waar de interventie zich op richt. Die gegevens zijn er meestal niet omdat het daarvoor noodzakelijke onderzoek praktisch niet uitvoerbaar is. Een voorbeeld kan dat duidelijk maken. Wie winkeldiefstal wil tegengaan door middel van surveillance in winkelcentra¹⁶ heeft te maken met een niet gespecificeerde groep actoren: iedereen die langs

komt is een potentiële dader. Omdat de groep die werkelijk een winkeldiefstal pleegt relatief klein is, zijn voor voldoende variantie peilingen onder relatief veel passanten nodig.¹⁷ Het onderzoek wordt daarmee relatief duur.¹⁸ Het is vaak eenvoudiger om effecten te meten met behulp van andere bronnen, zoals politiecijfers of schaderegistraties. Over het algemeen mag men daarom al blij zijn met een enigszins betrouwbare meting van de preventieve effecten. Bovendien is het niet te verwachten dat gegevens over de invloed op de keuzetermen beschikbaar zijn bij meta-evaluaties.

Een meting bij de individuen waarop interventies zijn gericht, is meestal niet haalbaar. Men kan zich beter op de interventie zelf richten. Met behulp van een inhoudsanalyse van de beschrijving van uitgevoerde werkzaamheden is er meestal wel achter te komen op welke keuzeterm(en) de (grootste) effecten te verwachten zijn. Eventuele interpretatie-problemen zijn voor een groot deel te voorkomen door verschillende onderzoekers deze inhoudsanalyse onafhankelijk van elkaar te laten uitvoeren en met elkaar te vergelijken.¹⁹ Hieronder volgen enkele voorbeelden.

Interventie 1: beter hang- en sluitwerk

Door een voorlichtingscampagne van de politie wordt het hang- en sluitwerk van woningen in wijk A verbeterd. De personen waar de interventie zich op richt zijn niet gespecificeerd (iedereen is een potentiële inbreker), het delict wel (inbraak) en de situatie ook (in/om woningen uit wijk A). Het doel van een dergelijke interventie is over het algemeen het verhinderen van inbraak door het de inbreker in technische zin moeilijker te maken. Voor betere sloten is beter gereedschap, kennis en kunde nodig. Dat betekent dat een geslaagde campagne leidt tot grotere produktiekosten van de (potentiële) inbreker. Een tweede soort kosten die vergroot kunnen worden zijn sociale kosten. Beter hang- en sluitwerk kost de inbreker meer tijd en dat vergroot de kans op betrapping en daarmee de gemiddeld te verwachten sancties. De campagne heeft geen effect op de baten van het inbreken. De productiebatan (bijvoorbeeld de waarde van het gestolen goed) en de sociale baten (bijvoorbeeld status in eigen kring) van de (potentiële) inbreker veranderen niet door de campagne.

Interventie 2: werkgelegenheid voor randgroepjongeren (I)

Een tweede voorbeeld van een interventie is criminaliteitspreventie door het aanbieden van arbeid aan randgroepjongeren. Een groepje jongeren krijgt de (betaalde) opdracht om een wijk schoon te houden. Deze interventie is gespecificeerd naar actoren (randgroepjongeren), maar niet naar delicten of situaties. Als het project slaagt, neemt het inkomen van de betreffende jongeren toe. Er is een redelijke kans dat ook arbeidsbevrediging een rol speelt. Al met al stijgen de productiebatan van niet-crimineel gedrag. In relatieve zin dalen de productiebatan van crimineel gedrag. De bedoeling daarvan is dat de kans op crimineel gedrag kleiner wordt. Deze verwachting komt overeen met claims uit de stress/strain theorieën.

Interventie 3: werkgelegenheid voor randgroepjongeren (II)

Het derde voorbeeld lijkt sterk op het tweede. Het gaat nu om een werkgelegenheidsproject waarbij individuele jongeren aan werk wordt geholpen in bedrijven of instellingen met een goed sociaal klimaat. Waar het project slaagt levert het de jongere behalve produktiebaten ook een nieuwe werkring op met socialiserende invloeden. Het persoonlijk netwerk van de jongere verandert daarmee de mate waarin de betreffende jongere op afkeuring van crimineel gedrag door significante anderen kan rekenen. Dat betekent dat de sociale kosten van delinquent gedrag stijgen, wat volgens verschillende theorieën (met name sociale controle theorie) leidt tot minder delinquent gedrag. Produktiekosten spelen bij deze interventie geen rol. Figuur 3 geeft een overzicht van de profielen van de genoemde interventies.

Figuur 3: Het profiel van enkele interventies: reikwijdte en keuzetermen

interventie	reikwijdte/specificatie			baten		kosten	
	persoon	delict	situatie	sociaal	produkt	sociaal	produkt
1 verbeteren hang- en sluitwerk woningen		*	*			(*)	*
2 werkgelegenheid randgroepjongeren I	*				*		
3 werkgelegenheid randgroepjongeren II	*				*	*	

Stap 4: de analyse van de effecten van interventies en de evaluatie van theorieën

Zowel de relevante (criminologische) theorieën als de geëvalueerde interventies hebben nu een profiel bestaande uit drie scores naar reikwijdte en vier naar keuzetermen. Omdat deze profielen een gelijk 'format' hebben, zijn theorieën en interventies onderling te vergelijken. Stel dat van een aantal interventies zowel de profielen als ook de effecten op criminaliteit bekend zijn.²⁰ Dan kan systematisch onderzocht worden welke soorten interventies effectiever zijn en waarom die interventies effectiever zijn. Uitgangspunt is daarbij dat sommige profielen 'beter' zijn dan andere waar het gaat om effectiviteit. Verschillen in profiel zijn verantwoordelijk voor verschillen in de mate van effectiviteit en dat levert de basis voor analyse. De conclusies van deze analyse zijn vervolgens ook theoretisch duidelijk. De verschillen in profielen van interventies kunnen immers ook als theoretische verschillen worden opgevat. Waar de profielen van interventies en theorieën (gedeeltelijk) overeenkomen, kunnen vergelijkende uitspraken worden gedaan over de waarde van theorieën. De effecten van de interventies op criminaliteit kunnen zodoende theoretisch geïnterpreteerd worden.

Het belangrijkste analyseprobleem is eenduidig vast te leggen welke verschillen in profiel verantwoordelijk zijn voor verschillen in preventieve effecten. Dit probleem kan worden geïllustreerd aan het volgende voorbeeld. Stel dat de preventieve effecten van de eerder gegeven interventies 1 en 3 met elkaar worden vergeleken: beter hang- en sluitwerk versus een werkgelegenheidsproject voor randgroepjongeren in sociaal goede bedrijven. Stel dat betrouwbaar is aangetoond dat het eerste project heeft geleid tot minder inbraken in wijk A, maar dat project 3 niet heeft geleid tot minder criminaliteit van de betreffende randgroepjongeren. De profielen van deze twee interventies verschillen op alle dimensies (keuzetermen, reikwijdte). Het is daarom onduidelijk waar een eventueel verschil in effectiviteit kan worden toegeschreven. Is het verschil te verklaren uit het feit dat de eerste interventie niet gespecificeerd is naar delict en de tweede wel? Is het verschil te verklaren uit het feit dat de eerste interventie produktiekosten vermindert en de tweede niet? Of moet het verschil worden verklaard uit het feit dat de eerste interventie geen invloed heeft op de produktiebaten en/of sociale baten en de tweede wel? Of gaat het om een combinatie en zo ja, welke combinatie dan?

Kwantitatieve analyse?

In veel gevallen zullen onderzoekers wanneer ze met een dergelijke probleem worden geconfronteerd, gebruik willen maken van een of andere vorm van kwantitatieve analyse. Een dergelijke analyse is echter problematischer dan op het eerste gezicht lijkt. Stel dat we gebruik zouden maken van een klassieke vorm van kruistabel-analyse, zoals chi-kwadraat of log lineaire analyse. De bijbehorende kruistabel heeft minstens 7 (aantal dimensies) bij 2 (wel/niet succes), ofwel 14 cellen.²¹ Voor een betrouwbare analyse zijn om statistische redenen minimaal 5 interventies per cel nodig, oftewel in totaal minimaal 70 interventies waarvan de effecten betrouwbaar zijn gemeten. Meestal is dat geen haalbare kaart. De meta-evaluatie van het WODC over 104 preventieprojecten omvat 17 betrouwbare effectmetingen en 31 metingen die als 'bruikbaar' (dat wil zeggen in enige mate betrouwbaar).²² Bovendien zijn de interventies gelijkmatig verdeeld over de cellen omdat sommige soorten interventies meer in de mode zijn dan andere of eenvoudiger geëvalueerd kunnen worden. In de praktijk zal het daarom moeilijk zijn om de minder populaire cellen in de tabel te vullen. Het criterium van minimaal 5 interventies per cel wordt in de WODC-evaluatie niet gehaald en lijkt over het algemeen ook niet haalbaar.²³

Daarnaast is er niet zoiets als een of andere vorm van 'representativiteit' die generaliseren van resultaten rechtvaardigt. De geëvalueerde interventies vormen over het algemeen een kleine selectie van alle ondernomen interventies. Veel interventies komen niet goed van de grond. Voor de analyse vallen deze interventies af omdat ze niet goed te scoren zijn naar reikwijdte en keuzetermen.²⁴ Daarnaast vallen veel interventies af omdat er geen effecten op criminaliteit zijn gemeten of omdat deze metingen niet (voldoende) betrouwbaar zijn.²⁵ En tenslotte zijn de meeste effectmetingen door methodologische en financiële beperkingen metingen van korte termijn effecten. De meeste effecten op lange termijn vallen daarom ook buiten evaluaties. Al

met al ontstaat een selectie die naar een aantal criteria niet als 'representatief' beschreven mag worden. Dit gebrek aan representativiteit is belangrijk voor de analyse omdat hij waarschijnlijk samenhangt met het profiel van de interventies. Zo is het te verwachten dat delict/situatie-specifieke interventies eenvoudiger zijn uit te voeren, de effecten eenvoudiger te meten zijn en vaker korte termijn effecten betreffen dan interventies die alleen actorspecifiek zijn. Dit betekent dat om methodologische redenen de evaluatie van gelegenheidspreventie vaker preventieve effecten te zien geeft dan persoonsgerichte preventie.²⁶ Een soortgelijk verhaal kan ook verteld worden over verschillen tussen keuzetermen.²⁷ De analysesresultaten zijn in deze gevallen onbetrouwbaar en misleidend.

Vergelijkend cases onderzoek

De hierboven beschreven kwantitatieve aanpak deugt kennelijk niet. Beter haalbaar en ook beter controleerbaar is 'een strategische vorm' van vergelijkend cases onderzoek waarbij interventies paarsgewijs worden vergeleken. Daarvoor zijn geen grote aantallen interventies nodig en bovendien wordt het probleem van de 'representativiteit' omzeild. Lege cellen en scheve verdelingen hebben immers geen invloed op de resultaten, al zullen ze wel kunnen leiden tot 'gaten in kennis'. Bij deze aanpak worden steeds de profielen van twee interventies met elkaar vergeleken waarvan kan worden aangetoond dat hun effecten verschillen. Verder is het criterium voor deze twee interventies dat hun profielen (keuzetermen, reikwijdte) zoveel mogelijk op elkaar lijken maar (net) niet helemaal gelijk zijn. De verschillen in effecten kunnen dan worden toegeschreven aan de kleine, en duidbare, verschillen in profiel die er tussen de interventies bestaan. Het zal hier meestal gaan om verschillen op slechts 1 keuzeterm of op 1 reikwijdte dimensie. Vervolgens wordt gezocht naar theorieën die op dezelfde dimensie(s) van elkaar verschillen. Theorieën die scoren op de dimensie van het effectieve(re) project, maar niet op die van het minder/niet effectieve project worden gesteund tegenover andere theorieën.

Ter illustratie vergelijken we interventie 2 en interventie 3 uit figuur 3. Beide interventies bezorgen randgroepjongeren werk, maar in interventie 3 is er, in tegenstelling tot interventie 2, ook sprake van een socialiserende invloed binnen de nieuwe werkkring. Beide interventies verschillen daarom op slechts één dimensie, namelijk ten aanzien van de keuzeterm 'sociale kosten'. Het profiel van interventie 2 komt overeen met dat van de stress/strain theorie en de effectiviteit van deze interventie is indicatief voor die theorie. Het profiel van interventie 3 komt niet overeen met een van de theorieën. Wel komt de keuzeterm 'sociale kosten' voor in de controletheorieën en in de toezichtsvariant van de gelegenheidsbenadering. Mocht interventie 3 duidelijk effectiever zijn dan interventie 2, dan is dat een empirisch pluspunt voor die theorieën ten opzichte van concurrerende theorieën.

Interessant is dat deze strategische vorm van vergelijkend cases onderzoek het mogelijk maakt om gelegenheidstheorieën en persoonsgerichte theorieën te vergelijken. Over het algemeen zullen deze theorieën als onvergelijkbaar worden gekenschetst. De profielen geven aan waarom: gelegenheidstheo-

rieën en persoonsgerichte theorieën verschillen namelijk op minstens drie dimensies, namelijk allereikwijdte-dimensies (personen, delicten, situaties). Toch is ook hier een interessante confrontatie van theorieën uit beide tradities mogelijk. Voorwaarde daarvoor is wel dat het moet gaan om theorieën die verder op alle keuzetermen gelijk zijn. Indicaties over verschillen in theoretische waarde kunnen worden gevonden door te zoeken naar dergelijke interventies. We zoeken hier eerst naar een gelegenheidsvariant die qua keuzetermen overeenkomt met interventie 2.

Interventie 4: waardevermindering van gestolen kleding

In sommige winkels fungeert een systeem dat de waarde van gestolen kleding drastisch vermindert. Wie de winkel verlaat zonder te betalen moet thuis een object zien te verwijderen dat een onuitwisbare inkt bevat. Het is niet mogelijk om dat object te verwijderen zonder een vlek op de kleding te veroorzaken. Deze vorm van preventie vermindert de produktbaten van (een specifieke vorm van) crimineel gedrag.

Interventie 4 en interventie 2 hebben een profiel dat qua keuzetermen gelijk is. Voorwaarde is dat het gaat om interventies en evaluaties met voldoende kwaliteit. Voldoende kwaliteit van interventies houdt hier in dat de interventies zodanig zijn uitgevoerd dat voor alle keuzetermen duidelijk is in welke richting ze al of niet zijn beïnvloed.²⁸ Voldoende kwaliteit van evaluatie houdt hier in een betrouwbare effectmeting, ook van eventuele effecten op langere termijn. Verschillen in effecten kunnen dan worden toegeschreven aan de verschillen in reikwijdte. Als interventie 2 effectiever is dan interventie 4 pleit dat (meer) voor persoonsgerichte preventie en voor de theorieën daarachter. Als interventie 4 effectiever is dan interventie 2 pleit dat (meer) voor gelegenheidspreventie en dito theorieën. Uiteraard zijn dergelijke conclusies sterker naarmate er meer vergelijkingen gemaakt kunnen worden.

Interventie 5: waardevermindering en alarm bij diefstal van kleding

Bij deze interventie gaat het om een combinatie van op elkaar aansluitende maatregelen. Net als bij interventie 4 fungeert in winkels het object dat onuitwisbare vlekken maakt op gestolen kleding, ofwel deze interventie verlaagt de produktbaten van diefstal van kleding. Dit object laat echter ook een alarm afgaan bij het verlaten van de winkel. Verwijderen ervan in de winkel zelf is tijdrovend en valt nogal op. In de winkel hangt een bordje met 'Bij winkeldiefstal bellen we altijd de politie'. De kans op een sanctie bij diefstal neemt door deze maatregelen toe, ofwel, de interventie vergroot de sociale kosten.

Een tweede voorbeeld wordt gegeven door de vergelijking tussen interventie 3 en interventie 5 (zie kader). Interventie 3 is een voorbeeld van persoonsgerichte preventie, interventie 5 een van gelegenheidspreventie. Er wordt er hier van uit gegaan dat de effecten en profielen van beide interventies op betrouwbare wijze zijn gemeten. Beide interventies hebben qua keuzetermen

een gelijk profiel. Verschillen in effect kunnen hier worden toegeschreven aan het verschil tussen persoonsgerichte en gelegenheidspreventie.²⁹

Slotbeschouwing

Er is een poging gedaan om de waarde van een rational choice benadering aan te tonen voor (meta)evaluaties van interventies. Daarbij is in de eerste plaats gekeken naar interventies die tot doel hebben delicten en/of crimineel gedrag tegen te gaan. De toepassingsmogelijkheden van de hier gepresenteerde kgv-methode zijn echter ruimer. Deze methode is ook toe te passen op de evaluatie van (andere) interventies, bijvoorbeeld in de jeugdhulpverlening.

De gebruikte methode lijkt goed uitvoerbaar en nuttig te zijn. De inperking van deze theorieën tot rationele keuze³⁰ theorieën lijkt acceptabel. Het is niet te verwachten dat de contrastwerking van de kgv-reconstructie, zoals die bijvoorbeeld tot uiting komt in figuur 2, minder zal worden. Theorieën zijn met de kgv-methode kennelijk goed van elkaar te onderscheiden. De reconstructie van de interventies levert in de meeste gevallen en op de meeste dimensies weinig problemen op. Waar de scores onbetrouwbaar worden is dat in de eerste plaats het gevolg van onvoldoende (empirische) informatie over de interventie en niet zozeer het gevolg van de kgv-methode.³¹ Bij de analyse spelen lastige methodologische problemen die niet zozeer eigen zijn aan de kgv-methode als wel aan elke vorm van (meta)evaluatie. De hier voorgestelde analysestrategie (een strategische vorm van) vergelijkend cases onderzoek, omzeilt enkele van de grootste van die problemen (met name het selectieprobleem) en kan met relatief weinig middelen veel theoretisch en praktisch inzicht bieden.

Hoewel de kgv-methode uitvoerbaar en bruikbaar lijkt, heeft zij ook haar grenzen. Een belangrijke grens ligt besloten in het feit dat niet de volledige sociale theorieën worden gereconstrueerd maar alleen de handelingstheorieën van die theorieën. Wat in de methode met name ontbreekt zijn de mogelijke uitspraken over micro-macro-effecten: er wordt geen rekening mee gehouden dat het (delinquent) gedrag van individuen gezamenlijk kan leiden tot collectieve veranderingen die niet verwacht of bedoeld zijn. Beide genoemde bezwaren bevatten een kern van waarheid die op zijn minst discussie waard is. Het is echter niet de bedoeling om in dit artikel een abstract filosofisch of meta-theoretisch debat aan te gaan, daarvoor verwijs ik gaarne naar Coleman (1990). Een aantal praktisch argumenten zijn echter wel op hun plek. Bij de meeste criminologische theorieën vormen de uitspraken van maatschappelijke invloeden op individuen de kern. Bindingstheorieën geven aan wat de invloed van gezin en school is op jongeren. Gelegenheidstheorieën gaan alle over de invloed van de gelegenheidsstructuur op individuen. Stress- en straintheorieën beschouwen de invloed van klasse en economische ontwikkelingen en de differentiële associatie theorie van de samenstelling van sociale netwerken. Daarentegen ontbreken bij de sociale bindingstheorie en de meeste varianten van gelegenheidstheorieën uitspraken over micro-macro effecten of zijn ze triviaal. Stress/straintheorieën blijven bijzonder

vaag op dit punt. In de differentiële associatie theorie zien we een aanzet voor een uitspraken over micro-macro-effecten, maar ook daar ontbreken niet-triviale hypothesen. Bij de voorwaardelijke bindingstheorie zien we enkele verkennende hypothesen (effecten van segmentatie van sociale netwerken). Hieruit blijkt dat criminologische theorieën over het algemeen nauwelijks zodanig uitgewerkt zijn dat in de termen van Coleman van een macro-micro-macro schema gesproken kan worden. De problemen van de methode worden op dit vlak pas urgent als de theorie-ontwikkeling een heel stuk verder is dan nu. Uitgaande van theoretische groei kan daarom verwacht worden dat de kgv-methode pas op langere termijn zijn bruikbaarheid zal verliezen.

Noten

1. Speciale dank gaat uit naar Arjen Anker, Gerben Bruinsma, Maja Dekovi, Harm Hartman, René Hesselting, Hans Landsheer, Wim Meeus, Wim Polder, Filip Smit en Fransje van Vlaardingen voor hun commentaar op eerdere versies.
2. Zie bijvoorbeeld Cook and Campbell, 1979, voor methodologische criteria die aan dergelijk onderzoek kunnen worden gesteld.
3. Om misverstanden te voorkomen: een reconstructie van de individuele handelingstheorie is nog geen reconstructie van de gehele criminologische theorie maar slechts van dat gedeelte dat betrekking heeft op de reacties van individuen op omstandigheden (gelegenheid, opvoeding, enzovoorts).
4. Het gaat in de hier besproken variant van de theorie om sociale binding en niet om een vorm van directe controle (toezicht). Volgens Hirschi verklaart deze sociale binding waarom mensen niet onmiddellijk tot crimineel gedrag overgaan zodra directe controle, bijvoorbeeld van de politie, wegvalt. De gedachte dat directe controle van doorslaggevend belang is, wordt hier geplaatst bij de later behandelde gelegenheidstheorieën.
5. Gottfredson en Hirschi (1990) gaan in recent werk nog veel verder en beschouwen criminaliteit als slechts een onderdeel van een bredere vorm van gedrag: ineffectief gedrag gericht op de bevrediging van korte termijn behoeften.
6. Een overzicht wordt gegeven door Bruinsma, 1985a. Zie ook Abma, 1990.
7. Deze twee theorieën zijn om praktische redenen gekozen. Veel subculturele theorieën zijn macro-theorieën met vage en daarom lastig te reconstrueren handelingstheorieën. De stress/strain theorieën (Merton, 1959, zie ook Bruinsma, 1985a) en de differentiële associatie theorie (Sutherland en Cressey, 1960) zoals die door Bruinsma (1985b) geven echter redelijk goede aanknopingspunten voor reconstructie. Bovendien spelen deze theorieën een belangrijke rol in de criminologie in Nederland.
8. Omdat subculturele theorieën en sociale bindingstheorie gelijke reikwijdte hebben, zijn ze goed tegenover elkaar te zetten. Ze zijn voor minstens een deel strijdig. Volgens Hirschi hebben mensen die delicten plegen geen hechte bindingen (attachment) met anderen. Volgens de subculturele theorieën zijn zij echter net zo goed geïntegreerd, maar dan alleen 'toevallig' in een subcultuur die (vormen van) crimineel gedrag ondersteunt.
9. Zie voor een recent overzicht Clarke (1992).
10. Amsterdams woordgebruik. In de rest van het land worden minder positieve bewoordingen gebruikt.
11. Hoewel dit in grote lijnen geldt, heeft deze uitspraak wellicht toch enige nuancering. Een probleem dat in de discussie over gelegenheidstheoretische benaderingen is gesteld, betreft de zogenaamde dadermobilititeit: de mate waarin potentiële daders overgaan tot andere delicten of tot delicten op andere plekken. Een grote dadermobilititeit leidt tot een kleiner preventief effect van gelegenheidspreventie. Dat heeft geleid tot onderzoek naar die mobilititeit (Zie bijvoorbeeld Hesselting, 1992) waarin daders in ieder geval theoretisch onderscheiden worden naar woonbuurt. Interessant is in dit kader ook de zogenaamde markttheoretische benadering van Van Dijk (1992) waarbij het crimineel peil wordt gezien als de resultante van interacties tussen (potentiële) daders en slachtoffers. Binnen deze

benadering kunnen verschillen tussen daders, bijvoorbeeld naar woonbuurt, ook relevant zijn.

12. De verwachte sanctie kan worden gezien als het produkt van de verwachte kans op sancties en de zwaarte van die sancties.
13. Om diezelfde reden leveren combinaties of 'uitbreidingen' van handelingstheorieën over het algemeen misschien wel meer verklaarde variantie maar meestal niet meer verklaringskracht op. Wie een handelingstheorie complexer maakt, betaalt theoretisch gezien een hoge prijs en zal dat moeten kunnen motiveren met een hogere opbrengst, met name in de vorm van nieuwe opzienbarende hypothesen. Zie voor een meer uitgebreide motivatie bijvoorbeeld Bruinsma, 1985a, 1985b.
14. Zie Polder en Van Vlaardingen, 1992, pagina 9-15.
15. Het gaat hier om schuldgevoelens die het gevolg zijn van activiteiten die botsen met de geïnternaliseerde normen van de dader zelf.
16. Vergelijk Colder, 1988.
17. Zo is een van de grootste problemen uit het onderzoek van Moerland, 1991, geweest dat slechts weinig respondenten winkeldiefstal pleegden.
18. Er zijn ook andere methoden van dataverzameling mogelijk. Zo kan een snow ball sample redelijk generaliseerbare resultaten opleveren over de omvang van groepen plegers van relatief zeldzame delicten (Frank en Snijder, 1992). Ook deze methoden vergen echter een behoorlijke investering.
19. In de eerder genoemde meta-evaluatie van het WODC is ook metterdaad een dergelijke procedure uitgevoerd. Het rapport bevat een groot aantal illustraties en voorbeelden van preventiemaatregelen en hun uiteindelijke categorisering.
20. Dat houdt tevens in dat de resultaten voldoende betrouwbaar zijn.
21. Beperken we ons alleen tot het voorbeeld, dan kunnen we ons beperken tot $6 \times 2 = 12$ cellen omdat de interventies niet verschillen op de keuzeterm 'sociale opbrengsten'.
22. Zie Polder en Van Vlaardingen, 1992, pagina 49-51.
23. Dit zou het idee kunnen voeden om maar helemaal af te zien van de kgv-methode en 'gewoon' te analyseren zonder een vooraf uitgewerkt beschrijvingskader. Uiteraard kan dat als blindheid de voorkeur heeft boven een slecht uitzicht. Wie 'gewoon' analyseert gebruikt echter ook een groot aantal (impliciete) veronderstellingen en zal daarom in principe dezelfde problemen tegen komen. Het voornaamste voordeel van 'gewoon' analyseren is dat de vaagheid groot en daarmee de kans op kritiek klein is.
24. Het feit dat de inhoud van de interventie tijdens de uitvoering kan (gaan) afwijken van het doel waarmee ze werd gestart, is hier niet van belang. Immers, de interventie wordt gescoord naar de verwachte effecten van concreet uitgevoerde activiteiten op keuzetermen en niet naar intentie.
25. In veel gevallen is het onderzoeksdesign niet toereikend, bijvoorbeeld omdat er een controlegroep ontbreekt.
26. De conclusie die Van Dijk (1992) op basis van de meta-evaluatie van het WODC trekt, namelijk dat persoonsgerichte preventie minder effectief is dan gelegenheidspreventie, is daarom ook niet gerechtvaardigd.
27. Het is niet zo vreemd om te veronderstellen dat het moeilijker is om sociale opbrengsten te beïnvloeden dan om de produktiekosten te beïnvloeden. Een van de redenen om te twifelen aan de betrouwbaarheid van de conclusies van Polder en Van Vlaardingen (1992, pagina 76-77) over verschillen in effectiviteit tussen preventiestrategieën. Overigens controleren zij de door hen gevonden verschillen ook niet voor reikwijdte.
28. Een aardige test is om te bekijken of er tussen onderzoekers uit de betrokken theoretische richtingen overeenstemming bestaat over de effecten op de keuzetermen.
29. De bovenstaande voorbeelden laten niet alleen interessante toepassingen zien van de kgv-methode, ze maken ook duidelijk dat de gehanteerde methode, vergelijkend cases onderzoek geen problemen heeft met het ontbreken van 'representativiteit' van de geëvalueerde interventies.
30. Hier wordt onder rationeel gedrag niet (alleen) gedrag verstaan dat volgens economische principes rationeel is, maar in feite elke vorm van gedrag die als doelgericht opgevat kan worden. Zie voor een nauwkeuriger definitie Coleman, 1990.

31. Zie voor gegevens over betrouwbaarheid van de methode zoals toegepast op het WODC: Polder en Van Vlaardingen, 1992, pagina 25-33.

Literatuur

- Abma, R., (1990) Jeugd en tegencultuur. Een theoretische verkenning, Nijmegen, SUN.
- Baerveldt, C., (1985) Beweging voor de vrede. Een structureel individualistische benadering van de vraag wat de mate bepaalt waarin geparticipeerd wordt in de Nederlandse vredesbeweging van na 1945, Utrecht.
- Baerveldt, C., (1990) De school: broedplaats of broeinest? Een vergelijkend onderzoek naar de rol van de school bij de bestrijding en verspreiding van kleine criminaliteit van leerlingen, Den Haag, Gouda Quint.
- Bruinsma, G.J.N., (1985a) Concurrende bindingstheorieën in de criminologie. In: Tijdschrift voor Criminologie, 27 (5), 266-290.
- Bruinsma, G.J.N., (1985b) Criminaliteit als sociaal leerproces. Een toetsing van de differentieële associatie theorie in de versie van Karl Dieter Opp, proefschrift, Nijmegen/Arnhem.
- Clarke, R.V.(ed.), (1992) Situational crime prevention. successful case studies, New York, Harrow and Heston Publishers.
- Colder, J.C., (1988) Het winkelcentraproject. Preventie van kleine criminaliteit, Den Haag, Ministerie van Justitie.
- Coleman, J.S., (1990) Foundations of social theory, Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Cook, T. and D. Campbell, (1979) Quasi-Experimentation. Design and Analysis Issues for Field Settings, USA.
- Dijk, J. van, (1992) Over de werking van de criminaliteitsmarkt. paper gepresenteerd op het NVK congres te Groningen op 17 en 18 juni 1992, Den Haag, Directie criminaliteitspreventie.
- Frank, O and T. Snijders, (1993) Estimating hidden populations using snowball sampling. Journal of Official Statistics, submitted for publication.
- Gottfredson, M.R. and T. Hirschi, (1990) A general theory of crime, Stanford, Stanford University Press.
- Hesseling, R., (1992) Dadermobiliteit, een eerste verkenning. Tijdschrift voor Criminologie, 34(2), 98-114.
- Hirschi, T., (1972) Causes of delinquency, Berkely/Los Angeles/London, University of California Press.
- Junger-Tas, J., (1981) Verklaringen van delinquent gedrag: mythes en werkelijkheid. Bijdrage aan het congres 'Grenzen van de Jeugd' van de Nederlandse Vereniging voor Kriminologie op 22 en 23 mei 1981.
- Junger-Tas, J., (1985) De theorie van sociale controle of sociale binding. Tijdschrift voor Criminologie 27(5), 244-265.
- Junger, M., (1990) Delinquency and Ethnicity. An Investigation on Social Factors relating to Delinquency among Moroccan, Turkish, Surinamese and Dutch Boys, Deventer, Kluwer.
- Merton, R.K., (1959) Social theory and social structure, Glencoe, The Free Press.
- Leeuw, F.L. (1983) Bevolkingsbeleid en reproductief gedrag. Een studie naar theorieën over gedrag die aan beleid ten grondslag liggen, proefschrift, Leiden.
- Moerland, H., (1991) Winkeldiefstal, een te riskante zaak, Arnhem, Gouda Quint.
- Polder, W. en F.J.C. van Vlaardingen, (1992) Preventiestrategieën in de praktijk. Een meta-evaluatie van criminaliteitspreventieprojecten, Arnhem, Gouda Quint.
- Sutherland, E.H., and D.R. Cressey, (1960) Principles of criminology. Sixth Edition, Chicago/Philadelphia/New York, Feffer and Simons Inc.